

Čechura, Martin

Příkopy kolem kostelů

Archaeologia historica. 2006, vol. 31, iss. [1], pp. 283-289

ISBN 80-7275-061-5

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140673>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Příkopy kolem kostelů

MARTIN ČECHURA

Při výzkumech v areálech církevních staveb bývá mnohdy pozornost soustředěna pouze na ústřední architekturu, tj. kostel. Přesto však i jeho okolí může být velmi zajímavým a podnětným předmětem studia, přinášejícím cenné poznatky. Jedním z objektů, které je možné při takto rozšířeném průzkumu zachytit, jsou příkopy, obklopující kostel, v některých případech doplněné ještě valem. Pozornost věnovaná tomuto jevu byla zatím spíše ojedinělá (shrnutí Sommer 1999). V následujícím textu bude věnována pozornost několika západočeským lokalitám, na kterých se podařilo příkopy kolem kostelů více či méně prozkoumat. Malý počet dostatečně dokumentovaných lokalit nám zatím neumožňuje vynášet konečné soudy o jejich funkci a významu, ale tvoří cenný příspěvek do diskuse o funkci a podobě středověkých kostelů a kostelních areálů (k dalším lokalitám z Čech zejména Sommer 1988; 1999, k archeologickému výzkumu kostelů např. Čechura 2005).

První doklady o přítomnosti příkopů se objevují v regionálně zaměřených pracích, např. v jednotlivých svazcích *Soupisu památek uměleckých a historických*. I zde je však patrná značná nejednotnost přístupu autorů k vymezení a rozsahu jejich zájmu. Cenným pramenem je např. svazek věnovaný Klatovsku, který eviduje příkop nebo jeho zbytky např. u kostela sv. Jakuba v Kolinci, sv. Martina v Klatovech na Hůrce, nebo sv. Mikuláše v Lubech u Klatov (Hostaš–Vaněk 1899). Příkop v Kolinci je navíc zdůrazněn i na starých mapách a část jižně od kostela byla podrobena povrchovému průzkumu. Nevyvážená pozornost věnovaná bezprostřednímu okolí stavby je ostatně typická pro stavebně-historické a umělecko-historické bádání celého 20. století. Podrobné studium historických pramenů doložilo existenci příkopu u kostela Všech Svatých v Plzni (Schiebl 1924, 16), uvažuje se o opevnění u kostela v Dobřanech (Karel 1995).

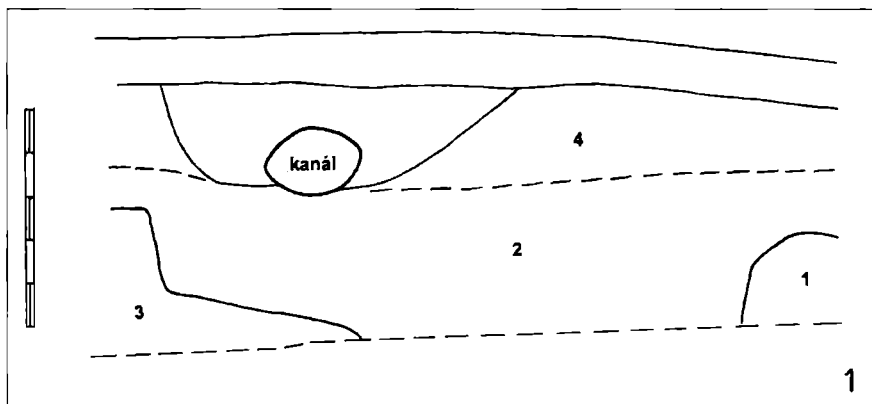
Cenným dokladem existence dnes zaniklých příkopů nebo jejich proměn jsou kartografické a ikonografické prameny. Zejména po zpřístupnění map I., II. a III. vojenského mapování na internetu (<http://oldmaps.geolab.cz>) můžeme očekávat výrazné rozmnožení počtu lokalit s těmito terénními relikty. Příkladem je znázornění výrazného příkopu obklopujícího kostel Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci, okres Domažlice. Novodobé úpravy terénu zcela pozměnily podobu okolí kostela a dnes již v jeho okolí nejsou žádné relikty příkopu znatelné.

Značné naděje jsou vkládány do nedestruktivního archeologického výzkumu, především letecké prospekce. K nejcennějším patří zjištění mohutného vodního příkopu u kostela sv. Jiří v Plzni-Doubravce (Braun 1998). Široký výkop přetínal nejširší stranu ostrožny směrem k vesnici a vytvářel tak nepřístupný ostrov s kostelem v nejvyšší části. Nelze však zcela vyloučit, že se může jednat i o přirozený útvar, např. zaniklé říční rameno (k tomu srv. Čechura 2000). Povrchový průzkum doložil zbytky příkopů u kostela sv. Mikuláše v Potvorově nebo u kostela Všech Svatých v Řesanících (Čechura 2002)

Pro studium významu a funkce příkopů se však neobejdeme bez jejich datování, a to je možné pouze prostřednictvím archeologického výzkumu. V Čechách byly příkopy zkoumány zatím pouze výjimečně (např. Vrbčany – Smetánka 1986, Skružný–Špaček 1997, nebo Čelákovice – Špaček 1997). V západních Čechách byly zatím archeologicky zkoumány 4 lokality:

Planá u Mariánských Lázní, okres Tachov, kostel sv. Petra a Pavla

Románský kostel, stojící na okraji městečka Planá, byl důkladně archeologicky prozkoumán již v roce 1979 (Frýda–Hanzlíková 1982). Autoři předpokládali využití kostela jako refugia pro blízkou osadu, jednoznačný doklad opevnění se jim však zachytit nepodařilo. Až roce 1997 byla při dokumentaci výkopu pro elektropřípojku dokumentována vnitřní hrana pravděpodobného příkopu, zahluobeného do jílovitého podloží. V hloubce 90–100 cm od povrchu zabíhala hrana pod dno výkopu a nebylo tedy možné určit jeho hloubku. Výplň horní části příkopu bohužel neposkytlá žádá materiál, umožňující datovat jeho vznik nebo zánik (Nováček 1998).

Obr. 1. Planá u Mariánských Lázní, okres Tachov. Kostel sv. Petra a Pavla – dokumentace příkopu. Kresba K. Nováček.

Koloveč, okres Domažlice, kostel Zvěstování Panny Marie

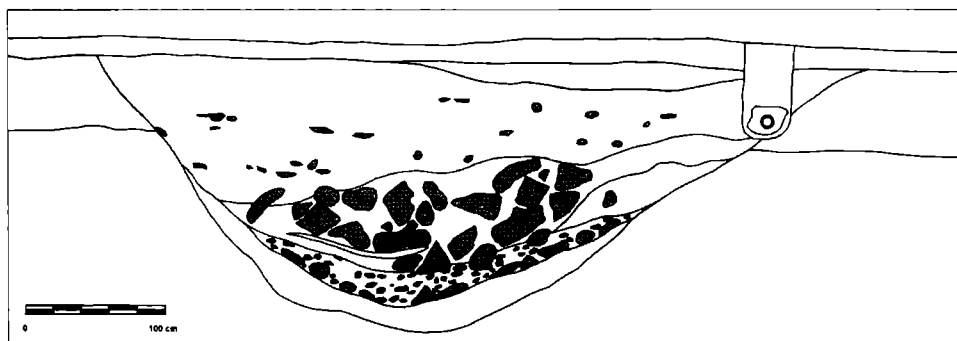
Původní středověký kostel, připomínaný poprvé v roce 1384, prošel složitým stavebním vývojem. Dnešní podoba je výsledkem radikální přestavby v letech 1868–1870. Během rekonstrukce náměstí Svobody v Kolovči v roce 2001 zachytil archeologický výzkum mezi kostelem a domem čp. 79 zbytek zaniklého středověkého příkopu. Výplň byla tvořena především navážkovými vrstvami, obsahující kameny a zlomky stavební keramiky. Na dně příkopu byla zachycena šedá, jemně písčitá vrstva, obsahující zlomky šedé, tvrdé vypálené keramiky zdobené rýhami a radýlkem. Nálezový soubor přesvědčivě datuje existenci příkopu již v průběhu 15. století (Hereit 20021). Zánik příkopu je dobře dokumentován písemnými a ikonografickými prameny. Převážná část zanikla v letech 1831–32, krátký úsek zachytila ještě mapa stabilního katastru z roku 1838. Podle tohoto vyobrazení mohl příkop sloužit jako vodní. Poslední zbytky byly zavezeny v roce 1780 (Kuča 2002, 47–48). Zavážení příkopu bylo řízenou akcí, jak o tom svědčí nejmladší vrstvy zásypu. Tuto akci můžeme spojit nejspíše s přestavbou kostela a s tím souvisejícími úpravami jeho okolí.

Město Touškov, okres Plzeň-sever, kostel sv. Jana Křtitele

Vzácnou symbiózu výpovědi písemných i archeologických dokladů o příkopu okolo kostela představuje kostel sv. Jana Křtitele v Městě Touškově. Původní, pravděpodobně románský kostel byl v roce 1777 zbořen a nahrazen barokní novostavbou. Opevnění kostela dokládají zmínky ve středověkých městských knihách. Kupní smlouvy o prodeji pozemků v výstavbě domů z let 1578 až 1591 zmiňují polohu „na příkopích“, na příkopě za kostelem apod. Přítomnosti opevnění naznačovala i dochovaná konfigurace terénu spolu s výpovědí josefského mapování, které navíc hovoří ještě o pevné kamenní zdi okolo kostela. (Rožmberský 1994; Karel 1994). Definitivní potvrzení existence kostela přinesl až archeologický výzkum oddělení pravěku Západočeského muzea v Plzni v roce 2001. Výkop pro kanalizaci protnul jihovýchodně od kostela příkop, široký 606 cm a hluboký 212 cm, zahluobený do

Obr. 2. Koloveč, okres Domažlice. Kostel Zvěstování Panny Marie – zbytek vodního příkopu na mapě stabilního katastru z r. 1838. Kresba M. Čechura.

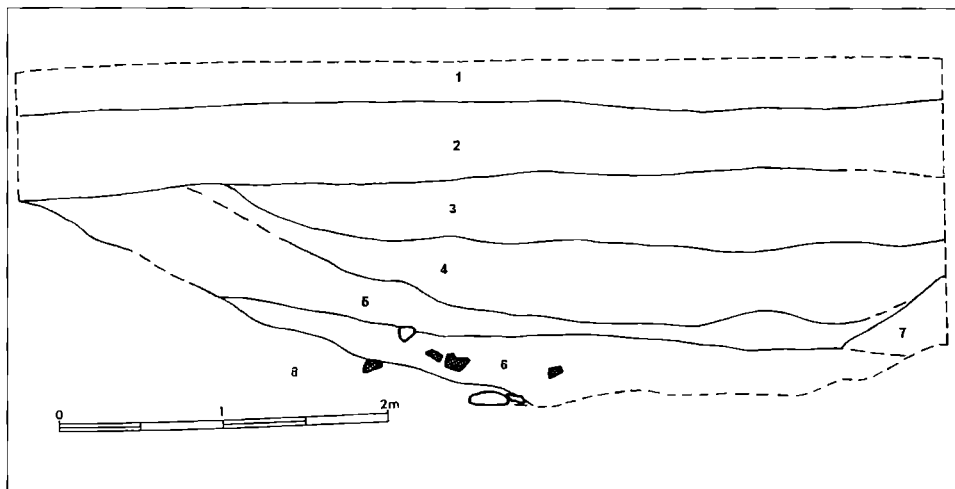

Obr. 3. Město Touškov, okres Plzeň-sever. Kostel sv. Jana Křtitele – řez příkopem. Kresba M. Metlička.

šterkopískového podloží. O dlouhodobém užívání příkopu svědčí splachové vrstvy při stěnách a na dně, uvolňované z hrany příkopu – spodní tmavě šedá, šterkopísková a na ní nasedající, opět šterkopísková, s obsahem středně velkých kamenů. Z vrstev bohužel nebyl získán žádný materiál, který by alespoň rámcově umožňoval uvažovat o období vzniku příkopu. Střední část příkopu vyplňuje až 80 cm mocná jílová vrstva, obsahující stavební suť včetně pískovcových kvádrů a několika architektonických článků. Svrchní vrstvy jsou opět podobného charakteru jako podloží a obsahují drobné zlomky středověké keramiky, zřejmě druhotně přemístěné. Výplň jednoznačně souvisí s demolicí původního kostela v r. 1777; při následné výstavbě došlo i k výrazné úpravě prostoru náměstí a současně k zavedení příkopu.

Starý Plzenec, okres Plzeň-jih, kostel sv. Jana Křtitele

Kostel sv. Jana Křtitele byl vystavěn v levobřežní části staroplzenecké aglomerace. Poprvé je připomínán v roce 1266, kdy byl spolu s dalšími kostely věnován chotěšovskému klášteru (CDBV-1, č. 475, s. 703–705). Zahájení přestavby původně románského kostela bývá spojováno s nevydařenou městskou lokací (Široký–Nováček–Kaiser 2004). Během archeologickém výzkumu Západočeského muzea v Plzni byl v roce 1996 při dokumentaci výkopu pro kanalizaci zachycen 260 cm široký a až 140 cm hluboký příkop, pravděpodobně doplněný na vnitřní straně kamennou zdí. Vznik příkopu se bohužel nepodařilo určit. Zánik byl pozvolný a probíhal v průběhu 15.–17. století. Závěrečná fáze zasypávání příkopu souvisela s celkovými úpravami okolí kostela, při kterých zaniklo i koryto drobné vodoteče, zachycené cca 50 m západně od kostela. Příkop pravděpodobně vymezoval areál středověkého hřbitova; případná fortifikační funkce je vzhledem k rozměrům nepravděpodobná (Široký 1996, 1998; Široký–Nováček–Kaiser 2004).

Obr. 4. Starý Plzenec, okres Plzeň-jih. Kostel sv. Jana Křtitele – řez příkopem. Kresba K. Nováček aj. Richterová.

Funkce a význam příkopů

Přestože archeologické výzkumy zázemí církevních staveb jsou teprve na počátku, můžeme se pokusit o zformulování předběžných hypotéz o významu a funkci příkopů okolo kostelů. Je však třeba mít na paměti, že v prostředí sakrálních staveb se snad více než kde jinde protínají funkce praktické a symbolické a jeden objekt může plnit více funkcí zároveň. Za jeden z hlavních důvodů budování příkopu bývá považována jeho obranná úloha. Při interpretaci je však třeba individuálně a objektivně posuzovat faktickou obrannou sílu každé lokality. Nepochybně fortifikační význam měl příkop v Kolinci, jehož dimenze umožnili výstavbu rodinného domu na jeho dně, nebo příkop v Kolovči, podle mapy stabilního katastru napouštěný vodou. Pravděpodobně Obrannou funkci měl i příkop v Městě Touškově. Spekulovat můžeme o smyslu příkopů v Plané u Mariánských Lázní, Potvorově nebo Řesanovicích – na základě jiných poznatků víme, že oba kostely byly opevněny a sloužily jako útočiště, na základě povrchového průzkumu však jejich příkopu obrannou funkci přisoudit nemůžeme.

Naopak nepravděpodobná je vojenská úloha u kostela sv. Jana Křtitele ve Starém Plzenci. Zde můžeme uvažovat spíše o jiném významu. Symbolický význam vertikální hranice se objevuje již v nejstarších písemných pramenech. Čeněk Zíbrt zmiňuje tzv. magické brázdy, chránící vesnice od zlých sil (Zíbrt 1995, 125–127). S tím mohou souviset i doklady příkopů, vyhloubené okolo některých sídlišť na Moravě, kde také nemůžeme očekávat zásadní strategický význam (Bálek–Unger 1996). O zásadní roli příkopů se nepochybuje ani u pravěkých

Obr. 5. Plzeň, okres Plzeň-město. Kostel sv. Jiří – dokumentace vodního příkopu. Foto P. Braun.

Obr. 6. Kolínec, okres Klatovy. Kostel sv. Jakuba Většího – zbytky příkopu. Foto P. Braun.

lokalit (Kovárník 1997, Podborský 1999). Můžeme proto hledat význam příkopů např. ve vymezení prostoru posvěceného hřbitova a oddělení sakrálního areálu od okolního (profánního) světa. Zde je třeba opět upozornit na malou pozornost, kterou vymezení církevních areálů věnuje archeologie. Jako náměty k dalším výzkumům můžeme uvést eventuální vztah příkopu a postupně vymezovaného kostelního pohřebiště, nebo možnost vymezení areálu příkopem namísto kamennou zdí, zejména v nejstarším období.

Bez konkrétních dokladů, spíše jako eventualitu můžeme uvést příkop jako zamezení přístupu zvěře na hřbitov, podobně jako tzv. „lamače hnátů“ (např. Sommer 2001).

Příkopy kolem kostelů tvoří jen malou část středověké reality, spojující profánní i duchovní sféru lidského života. Tento příspěvek si nekladl za cíl stanovit konečné řešení, ale spíše vyvolat diskuzi a obrátit pozornost k této, zatím neprávem opomíjené problematice.

* Děkuji všem kolegům za svolení s publikací výsledků jejich výzkumů.

Literatura

- BÁLEK, M.-UNGER, J., 1996: Ohrazené středověké vesnice na jižní Moravě. *Archaeologia historica* 21, 429–442.
- BRAUN, P., 1998: Letecká archeologie v západních Čechách. Pěší zóna.
- ČECHURA, M., 2000: Opevněné kostely v Čechách. *Hláška*, 1–4.
- ČECHURA, M., 2002: Opevněný kostel v Řesanících. in: *Castellologica Bohemica* 8, 375–380.
- ČECHURA, M., 2005: Archeologický výzkum kostelů v západních Čechách. *Archaeologia historica* 30, 359–376.
- HANZLÍKOVÁ, H.-FRÝDA, F., 1982: Románský kostel Petra a Pavla v Plané, okr. Tachov. *Archaeologia historica* 7, 423–428.
- HEREIT, 2001: Archeologický dozor na stavbě „Rekonstrukce náměstí Svobody“ v Kolovci (okres Domažlice) v roce 2001. Nálezová zpráva uložená v archivu ZČM – OZAV.
- HOSTAŠ, K.-VANĚK, F., 1899: *Soupis památek uměleckých a historických v politickém okrese klatovském*. Praha
- KAREL, T., 1994: Fortifikace v Touškově II. *Hláška* 4, 46–47.
- KAREL, T., 1995: Vysoká brána aneb opevnění u Dobřan. *Hláška*, 3–7.
- KOVÁRNÍK, J., 1997: K významu pravěkých kruhových příkopů. Brno.
- KUČA, K., 2002: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III.
- NOVÁČEK, 1997: Planá u Mar. Lázní, okr. Tachov, kostel sv. Petra a Pavla. Zpráva o výsledcích archeologického výzkumu (1997–98). Nálezová zpráva čj. 36/98 uložená v archivu ZČM – OZAV.
- PODBORSKÝ, V. (ed.), 1999: *Pravěká sociokulturní architektura na Moravě*. Brno.
- ROŽMBERSKÝ, P., 1994: Fortifikace v Městě Touškově? *Hláška* č. 3, 28–29.
- SKRUŽNÝ, L.-ŠPAČEK, J., 1997: Patrocinia kostelů a patronáty světců ve zvoleném mikroregionu východně od Prahy v kontextu církevních dějin. in: *Muzeum a současnost* 15, *Středočeský vlastivědný sborník*, 1997, 109–110.
- SMETÁNKA, Z., 1986: Umělecké památky Čech 4 (T–Ž) (rec.), in: *Památky archeologické*, 77, 273.
- SOMMER, J., 1998: Gotické kostely s obrannými zařízeními na českém venkově. in: *Sborník Kruhu přátel Muzea hlavního města Prahy* 1, 195–199.
- SOMMER, J., 1999: Poznámky k typologii, konstrukci a provozu gotických venkovských kostelů v Čechách I. *Muzejní a vlastivědná práce* 37/*Časopis Společnosti přátel starožitností* 107, 1–14.
- SOMMER, P., 2001: *Začátky křesťanství v Čechách*. Praha.
- ŠIROKÝ, R.-NOVÁČEK, K.-KAISER, L., 2004: Zapomenutá Plzeň. Počátky města pod přemyslovským hradem. *AR* LV1, 798–827.
- ŠIROKÝ, R., 1996: Záchranný archeologický výzkum na stavbě kanalizace v Baslově ulici ve Starém Plzenci. Předběžná investorská zpráva čj. 165/96, uložená v archivu ZČM – OZAV.
- ŠIROKÝ, R., 1998: Střepy, kosti, zdi. Nejnovější objevy středověké archeologie v západních Čechách 1992–1997. Plzeň.
- ŠPAČEK, J., 1997: Některé nové poznatky ze stavebně historického průzkumu a archeologického výzkumu bývalého hrádku v Čelákovících. in: *Muzeum a současnost* 15, *Středočeský vlastivědný sborník*, 1997, 193–206.
- ZÍBRT, Č., 1995: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských VIII. věku*. Praha.

Die Gräben um die Kirchen

Von den Objekten, die man bei der Erforschung der Sakralbauten dokumentiert, sind auch Gräben. Die Erkenntnisse ihrer Bedeutung und Funktion stecken bisher in den Anfangsarbeiten und auch ihre Registration ist sehr unvollständig. In diesem Beitrag sind einige Lokalitäten behandelt, die aufgrund der schriftlichen Quellen, Landkarten, ikonographischen Quellen und durch Landesaufnahme und Luftprospektion dokumentiert wurden. Archäologisch wurden nur vier Gräben erforscht. Der erste von ihnen wurde bei der St. Peter und Paul Kirche in Planá bei Mariánské Lázně (Bez. Tachov) untersucht. Es wurde der obere Teil der inneren Grabenkante festgestellt, ohne einige weitere Angaben zur Datierung dieses Objekts. Der zweite Objekt war im Dorf Koloveč (Bez. Domažlice) untersucht. Bei diesem Graben wurde ein Wassergraben aus dem 15. Jh. festgestellt. Das Graben existierte noch im 19. Jh., aber auf seinem Ende ist es eingegangen.

Das dritte Graben war bei der St. Johann Teufer-Kirche in Město Toškov (Bez. Plzeň-Nord). Durch dieses Graben wurde ein Schnitt durchgeführt. Beim Umbau der Kirche im Jahr 1777 ist dieses sehr wahrscheinlich mittelalterliches Graben verschwunden.

Das vierte, kleine Graben war bei der St. Johann Teufer-Kirche in Starý Plzenec (Bez. Plzeň-Süd). Dieses Graben ist im Laufe des 15.-17. Jh. schrittweise eingegangen.

Bei den Gräben kann man mehrere Funktionen voraussetzen. Außer der Fortifikationsaufgabe spielte auch wichtige Rolle ihre symbolische Bedeutung der Begrenzung des eingeweihten Friedhofs und des kirchlichen Areals von der übrigen profanen Welt. Man kann auch voraussetzen, daß der Aufbau der Gräben sollte den Tieren den Zugang zum Friedhof verhindern.

Abbildungen:

1. Planá bei Mariánské Lázně, Bez. Tachov. St. Peter und Paul-Kirche. Dokumentation des Grabens.
2. Koloveč, Bez. Domažlice. Mariä Verkündigung-Kirche. Rest des Wassergrabens auf der Landkarte des stabilen Katasters vom Jahr 1838.
3. Město Touškov, Bez. Plzeň-Nord. St. Johann Teufers-Kirche. Schnitt durch das Graben.
4. Starý Plzenec, Bez. Plzeň-Süd. St. Johann Teufers-Kirche. Schnitt durch das Graben.
5. Plzeň, Bez. Plzeň-Stadt. St. Georg-Kirche. Dokumentation des Wassergrabens.
6. Kolinec, Bez. Klatovy. St. Jakob Grössere-Kirche. Reste des Grabens.

